

УДК 655(075)

Теремко В. І.

д-р наук із соц. комунікацій, доц. кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ЛЮДИНА В ЕПОХУ ДРУКУ

У статті розкриваються основні поняття та складники медіантропології, що базуються на розумінні медіареальності як витвору людини, середовища і чинника розвитку її сутнісних сил. Шлях людини просторами часу завжди був пов'язаний із типом її медіасередовища і ключовими медіа. Друк вивів її із культури античності й Середньовіччя і відкрив двері в індустріальну епоху. Зосередженість людини на його артефактах сприяла визріванню в ній сутнісних якостей, завдяки яким постали й набули розвитку індустріальна цивілізація і культура Модерну.

Важливі чинники цього — новий тип книжності й медіасистеми, які символічно й реально розширювали контекст життя і відкривали простір для реалізації її креативного і соціального потенціалу. Медіареальність Нового часу як антропне досягнення та її вплив на розвиток нових якостей людини — ключова ідея і дослідницьке завдання цієї розвідки.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні зумовлених друком змін у соціокультурі модерного світу. Пізнання чинників і ключових аспектів розвитку індустріальної цивілізації відкриває простір для осягнення сутнісних властивостей тогочасної людини і ролі друку як інноваційної технології, що суттєво долучилася до переходу людини із аграрної цивілізації в індустріальну та утвердження логоцентричної гуманістичної особистості.

Доходимо висновку, що в людській історії Модерн остаточно соціалізував людину, завершив шлях її самоусвідомлення, ставлення до індивіда як до самості, індивідуальності, врівноважив її символічний світ, збагатив духовність і розвинув ціннісну систему. Цю лінію започаткували мова, письмо і читання як чинники розвитку сутнісних сил людини.

Книга як монадна соборна система дала людині засоби формування переконань, знань, когнітивної впевненості, рекурсивного мислення і, попри всі драми й трагедії на цьому витку історії, втрималася у своєму часі й вийшла на новий горизонт буття людського світу.

Ключові слова: медіа, друк, книга, Модерн, сутнісні властивості людини.

Teremko V. I.

Dr. of Social Communications, Associate Professor of the Department of Publishing and Editing of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HUMAN IN THE AGE OF PRINTING

The article reveals the basic concepts and components of media anthropology, based on the understanding of mediareality as a joint creation of human, environment and factor of development of his or her essential forces. A human path through time has always been associated with his media environment and key media. The print took him out of the Middle Ages and opened him the door to the industrial era. The focus of human on the era artifacts contributed to the maturation his essential qualities, which gave rise to industrial civilization and Modern culture.

Important backgrounds for this are the new type of book and media system, which symbolically and realistically expanded the context of human life and opened the space for the realization of his creative and social potential.

The purpose of the study is to find out the print-induced changes in the social life of the modern world. Knowledge of the factors and key aspects of the development of industrial civilization opens the space for understanding the essential properties of the modern human and the role of printing as an innovative technology, which significantly contributed to the transition of a human from agrarian civilization to the establishment of a logocentric humanistic personality.

We conclude that in human history, Modernity has finally socialized human, completed the path of self-awareness, treating the individual as an individuality, balancing the symbolic world, enriching spirituality and developing a value system. This line was started by language, writing and reading as factors for the development of the essential forces of human.

The book, as a monadic holistic system, gave human the means of forming beliefs, knowledge, cognitive confidence, recursive thinking, and, despite all the drama and tragedy in this turn of history, held on to the time and entered a new horizon of being in the human world.

Keywords: media, print, book, Modern, human essential qualities.

Постановка проблеми. Медіареальність як витвір людини є середовищем і чинником розвитку її сутнісних сил. Ця взаємозалежність проявила себе ще від зародження в людині людського, становлення її комунікаційної культури і супроводжує її на всіх етапах буття. Пізнання ролі й закономірностей впливу комунікаційних чинників на розвиток людини дає ключ до досягнення людиномірних аспектів медіареальності,

оскільки медіазасоби і медіаконтент, змінюючись, вторгаються в роботу мозку, трансформують свідомість, соціокультурні практики людини, що виводить її в інші реалії буття, а вона своєю діяльністю зумовлює радикальні суспільні події, що стимулюють процеси цивілізаційного характеру. Пізнання сутності, динаміки цих подій і явищ, сил, що їх стимулюють чи стримують, — евристичне завдання медіаантропології, яка, попри солідні напрацювання, постійно перебуває перед нескінченністю непізнаного медіабуття людини.

Особливу дискурсивну ситуацію генерує епоха (Нового часу, Модерну), одним із культурних символів якої є ідея, технологія і продукти друку. Ця епоха сформувала логоцентричну, книгоцентричну, раціоналістичну, рефлексивну, гуманістичну особистість, «употужнила (її) сили» (Е. Гідденс), пізнала й тоталітарні, антагоністичні раціональності й гуманізму системи, що посягнули на людське в людині й на її життя. Медіа в цих процесах були далеко не на останніх ролях. Генеалогія та характер медіаявищ епохи Модерну, які організують, структурують людську активність і визначають її сенси, окреслюють контури основної в цій розвідці дослідницької проблеми.

Аналіз попередніх досліджень. Порушена проблематика є трансдисциплінарною, в її дослідженні важливі знання філософської антропології, психолінгвістики, нейрофізіології, теорії та історії медіа, кожна з яких у руслі своїх предметних інтересів і можливостей розпізнає медіабуття людини. Усі вони різною мірою застосовані в цьому дослідженні, передусім ідеї Н. Геймана, Е. Гідднеса, Г. Інніса, А. Гуревича, Т. Еріксена, М. Мак-Люена, А. Мангуеля, У. Еко, М. Кастельса, С. Кримського та Ю. Павленка, Я. Парандовського, І. Засурського, Г. Почепцова та ін. Багато фактів і суджень ще не отримали системного осмислення із сучасних позицій на основі трансдисциплінарної методології, що є викликом пропонованій розвідці.

Мета дослідження. З'ясування зумовлених друком змін у соціобутті модерного світу, пізнання чинників і ключових аспектів розвитку індустріальної цивілізації відкриває простір для досягнення сутнісних властивостей тогочасної людини і ролі в їхньому вивершенні друку як інноваційної технології, що суттєво долучилася до переходу людини із аграрної цивілізації в індустріальну та її утвердження логоцентричної гуманістичної особистості. Розкриття змісту антропних процесів епохи Модерну, що її репрезентує друк як культурний та антропотвірний артефакт, окреслює мету цієї роботи.

Результати дослідження. Неусвідомлюване зародження ідеї друку сягає V–III ст. до н.е. і пов'язане зі слідами (сакральними візерунками), які, згідно з буддійською історією, залишали на піску стопи засновника віровчення Сідгартха Гаутами (Будди, Шак'ї). Цю ідею розвинула знахідка 1908 р. у місті Фест, що на острові Кріг — глиняний диск, що походить із XVII ст. до н.е. Серед двохсот п'ятдесяти піктографічних й ідеографічних на ньому зображень — фігурок і знаків — дослідники встановили багато однакових, зробивши висновок про застосування при його виготовленні технології штампування. В її основі той самий принцип, що й у друку. У VII–VIII ст. н. е. в Китаї винайшли ксилографію — друк із дерев'яних форм, на яких вирізьблювали тексти й ілюстрації. Суттєво наблизило до сучасного розуміння друку винайдення в середині XI ст. рухомих (розбірних) літер і застосування їх на межі XI–XII ст. для набору текстів. Виробництво паперу також тут започатковано. І якби в 231 р. до н. е. перший імператор Китаю Цінь Ши Хуан-ді не звелів винищити вчених людей і спалити книги, країна та її людський капітал могли б здобути інший вектор розвитку. Цей парадокс, що мав стратегічні наслідки для китайської держави, побачив Ніл Гейман [2].

І буддійська сакральна історія, і Фестський диск, і винаходи китайців переконують, наскільки важлива єдність об'єктивних можливостей, ментальної готовності й буттєвої зацікавленості людини в упродовженні інновацій, якою свого часу був друк. Рання східна цивілізація з домінуванням аграрної культури, кустарною промисловістю й зосередженими в глибинах особистості індивідуалістичними практиками ще не була готовою до реалізації комбінаторної технології, якою він був. Та ситуація ілюструє й діалектичне протистояння близьких тенденцій: централістська ідеологія китайської імперії ще неспроможна була розгадати потенціал друку і поставити собі на службу централістську медійну технологію, яку, перехопивши в письма, він підсилив і транслював.

Найсуттєвішою причиною було те, що друк як одна із ключових сил індустріальної епохи об'єктивно не міг мати достатньо техніко-технологічних і ментальних передумов для свого становлення в епоху аграрну. Вони склалися тільки в середині II тисячоліття нової ери в Європі, якою оволодівали ідеї, дух і практика індустріалізму.

Заслуга німецького ювеліра Йоганна Гутенберга не тільки в поєднанні технологій ливарництва, гравіювання, копіювання, чеканення,

роботи винного пресу, доступних на той час матеріалів (папір, фарба) для створення ручного друкарського станка (1439 р.), а й у впровадженні культурної інновації, яка в історичній перспективі змінила світ. У технологічному вимірі друк привніс прямі ефекти розпросторюваного індустріалізму — уніфікацію, типізацію, масштабізацію, конвеєризацію, синхронізацію. Друкарський станок невдовзі запрацював в Італії, Франції, Іспанії, Голландії, Англії, і вже за сто років було видруковано близько восьми мільйонів книг. Спалах уваги до продуктів друку зумовив становлення поліграфії: у першій половині XVII ст. уже діяла фабрика з виготовлення друкарської техніки (м. Вюрцбург, Німеччина), було сконструйовано набірну машину (Англія), швидкодрукарський станок (Німеччина), а наприкінці його — лінотип.

Друк завершив розпочатий в античні часи процес формування аналогової медіасфери. У XVII ст. Європа читала газети (1609 р.), хоч історія газетної справи сягає часів Юлія Цезаря, і журнали (1669 р.). Центром модерної медіасфери була книга, а символом — видрукована сторінка, усі інші друковані медіа — її метафоричні відгалуження.

Далеко не другорядною подією у розвитку книжності, як і всієї медіасистеми, був винахід у 1714 р. друкарської машинки (першим її запатентував англієць Генрі Мілл, потім її перевинаходили в Італії та США), завдяки чому постала якісно нова можливість об'єктивності текстів, а як відомо, засіб письма вторгається у зміст того, що людина пише. Фрідріх Ніцше, який через слабкий зір першим створив літературний машинописний текст, реально усвідомив це. «Засоби письма впливають на наші думки», — зазначив він. Таким шляхом не всі йшли: американець Марк Твен, який першим запропонував видавництву машинописний твір, скористався працею друкарки.

Опосередковано реагуючи на прискорення часу, задав книжності швидкість, масштаб і доступність, зініціював розвиток її інфраструктури й удосконалення книги: у XVI ст. текст уже організовували за розділами, використовували шмуцтитульні сторінки, а венеційський друкар Альд Мануцій урізноманітнив формати аж до «ін-кварто». Це було справжнім проривом, оскільки перед тим книги друкували здебільшого у форматі «ін-фоліо», що породжувало незручності при їх транспортуванні, зберіганні й читанні. Попри те, що накладі інкунабул (книг, видрукованих із 1452 р. до першого січня 1551 р.) і палеотипів (із першого січня 1501 р. до першого січня 1551 р.) мало коли перевищували триста примірників, друк неухильно розширював книжкове

виробництво, що стимулювало каскад похідних змін [8]. Збільшення накладів додавало читачів, генерувало інвестиційні ресурси, відкривало нові можливості щодо їх естетики й цільового адресування, посилювало психоемоційні й соціокультурні ефекти.

Друк зініціював багато радикальних ефектів з погляду культури, соціальної інженерії й розвитку людини. Усі вони на перших порах були малопомітними й суперечливими, оскільки він майже два століття живився здебільшого античними й середньовічними текстами, які несли ідеї минулого. У цьому проявився ще один парадокс друку: будучи інноваційною технологією, спрямованою в майбутнє, він певний час вимушено працював на культурних ресурсах минулого, тиражуючи релігійні тексти. І навіть світські твори, якими були друковані лицарські романи, виводили в культурний простір представників не індустріальної, а середньовічної (аграрної) епохи.

Із медіального погляду прямі й безпосередні заслуги друку полягають перед письмом, автором, книгою, медіасистемою і читачем. Ідею письма друк не заперечив, а переінтєпретував, транслюючи не рукописні, а стандартизовані літери, й мультиплікував (завдяки накладам), бо, як і письмо, працював на розвиток візуального мислення людини, передавши більшість комунікаційних навантажень окові, забравши його від вуха. Опосередковано друк актуалізував оволодіння письмом як важливий етап підготовки до читання, засіб творення контенту і письменництва — як таїнство.

Відтіснивши на периферію культурного процесу скриптора й переписувача, друк вивів із тіні й зробив відомим автора, зафіксував його ім'я у книжці, сприяв інституалізації прав (першою в цьому була Франція), сформував потенційні можливості здобуття слави (як стверджує Ян Парандовський [10, с. 346], в епоху гуманізму вони в цьому значно були амбітніші, ніж в античні часи), відгородив від невластивих творчій особистості функцій у книжному процесі і дав шанси для заробітку і навіть багатства. А найважливіше, друк стабілізував у медіапросторі авторський текст, який уже ніхто не міг просто так собі переінакшити. Видавець, який опікувався переписувачами, друкарями, розповсюджувачами книг, завдяки авторському праву, здобув сильний інструмент захисту своїх конкурентних інтересів.

Становлення в Європі друку зумовило свої парадокси: він семантично підпорядкував собі термін «публікація», який теперішні словники тлумачать як «друкування, видання якого-небудь твору, тексту»,

«те, що надруковано, видано» [11, с. 382], хоч насправді первісний його зміст — оприлюднення, доведення до публіки — походить із епохи усності. Адаптував він і семантику терміна «рукопис», який походить із манускриптних часів, і тільки недавно став загально визнаним коректніший термін — «авторський оригінал».

Реально і символічно друк провістив початок нового етапу в цивілізаційному поступі, який із суспільно-політичного погляду було названо — Новий час, сучасність, з економічного — індустріальна епоха, соціокультурного — Модерн, Модерніті. Цей термін також не був новий: у п'ятому столітті ним послуговувалися для відмежування християнської культури від язичництва, а тоді виражали переваги сучасності з її потенціалом новизни над премодерном (передмодерном), що за домінантними ознаками належить минулому.

Ключова передумова утвердження друку як медіуму — органічна відповідність потребам і чинникам розвитку індустріалізму, який привніс нове розуміння часу, простору, швидкості, масштабу і людських можливостей. Книжний процес почав набувати ознак органічної системи взаємопов'язаних операцій, подій, і ця важлива ознака друку узгоджувала його з виробничими стилями індустріалізму. Книга здобула структурну, смислово довершеність і стійкість, що відповідало індустріальним принципам стандартизації.

Збільшення накладів, розвиток видавництва відбувалися в руслі процесу формування великих центрів і систем. Нарощення популярності авторів асоціювалося з Модерном як часом великих фігур. Поява книг-бестселерів, вихід видавництва за межі національних ринків започатковували глобалістські практики. Видавець вчився бачити читача як цільову інстанцію і завдяки цьому досягав підприємницького успіху, що започатковувало маркетингові підходи. Усе це реально зробило книгу, яка почала творити світський контекст життя, епіцентром культури і посилило її вплив на розвиток сутнісних сил людини. Усамоствінення читання суб'єктивувало читача і віддалило його від автора. Читач уже сам осягав й інтерпретував текст, а не слухав його в чиемусь виконанні (часто — автора), що нав'язувало розуміння смислів і характер емоцій. Ця обставина актуалізувала людинотвірну місію книги.

Людина побачила інший масштаб світу, потенціал соціокультурних систем нового типу, значно привабливіших за попередні, оскільки вони сприяли розкриттю нових аспектів її потенціалу й означували можливості його застосування. У цій динамічній картині виростала

роль нової книжності, яка заявила про себе як комбінаторна взаємодія багатьох чинників, що виводила на чільні позиції новий тип особистості, культ співпраці й ефект масштабу. Нова сукупність явищ проявила пряму дію друку як технології і роботу трансльованих ним смислів і становлення завдяки усамостійненому читанню нових ментальних і поведінкових явищ.

Для оволодіння культурним простором друк, як і більшість радикальних інновацій, вимушений був пройти через недовіру, спротив і навіть через бунти: на перших порах друковану книгу називали «бездушною», «штучним манускриптом», «формою письма», тому її далеко не всі читали охоче, а бувало, що й переписували [9]. І все-таки друк наполегливо розширював ряди прихильників, збурюючи конкуренцію в медіасфері: з манускриптними літерами і текстами змагалися літери і тексти друковані, з переписувачами — друкарі, зі скрипторіями — друкарні, із читання «вголос» — усне (мовчазне) читання. Занепад усталених практик породжував ділові кризи й екзистенційні драми, пов'язані з вичерпанням енергій манускриптної книги і труднощами вrostання в нові реалії. Таку драму випало пережити флорентійському книгареві Веспасіано де Бістіччі, який не знайшов нічого кращого, ніж згорнути свою справу [1, с. 65].

Епоха, розвиток якої на багатьох лініях символізував друк, тривала всього п'ять століть — так працює механізм прискорення розвитку, завдяки якому життєвий цикл кожного нового етапу значно коротший попереднього. Насправді він менше, ніж півтисячоліття, перебував у центрі медіасистеми, відігравши провідну роль у творенні культури Модерну й готуючи світ для виходу на новий цивілізаційний рубіж. У такому розумінні (значною мірою — виправданому) проявляється нав'язаний друком європоцентризм, оскільки зініційовані ним процеси задали культурні параметри модерновій Європі й у кальвіністській моделі проникли на американський континент. Сильніші аргументи в точки зору, згідно з якою світ розвивається не за однією моделлю, а полілінійно, дискретно послідовно [6].

Манускриптність, утримуючи людину в світоглядних координатах вічності, була далекою від її повсякденних потреб, а якщо й торкалася їх, то витлумачувала через імперативи віри. Друк суттєво скоротив відстань між ідеями та змістом того, що людина читала, і реальним життям. Індустріалізація промисловості потребувала грамотних кадрів, що активізувало масову освіту, літературу й вивело на індустріальний

рівень книжну справу. Завдяки цьому книга переставала бути елементом статусності й розвивала свою функціональність: вона втрачала статус предмету розкоші, іноді її могли вважати символом інтелектуальної аристократичності й усе більше ставилися до неї як до предмету необхідності. Це змістило акценти з її атрибутивних ознак на функціональні (сміслові), узалежнило зміст від читацьких потреб і підпорядкувало владі часу. Релігійні тексти середньовічної книги здебільшого були адресовані інтелектуальній і духовній аристократії, символічно відсилали її думки у вічність. Друкована книга як масовий продукт сформувала масового читача, несла наративи і про земні реалії, вона не потребувала читання як колективної ритуальності, а читання як індивідуальна практика індивідуалізувало людину.

При читанні друкованих текстів інакше запрацювали психологічні системи людини: доступність світських текстів позбавляла необхідності однозначно сприймати читане як сакральну істину і стимулювала рецептивну свободу, критичне мислення та право на власні інтерпретації. Акценти на читанні не тільки слів, а й смислів, розвивали чуттєвість, уяву, прокладали шлях від схоластичних вправ до рецептивної співтворчості. Забезпечуваний уніфікованістю друкованих текстів темп читання пришвидшив потік інформації, динамізував у відчуттях людини плин часу, і в цьому вона почала відрізнятися від людини Середньовіччя й людини східної цивілізації. Генеруючи потоки книг й актуалізуючи швидкість читання, друк продовжив започатковане письмом обмеження ролі в людських практиках пам'яті.

Серед найважливіших евристично-комунікаційних надбань друкованої книги — єдність структури та смислів (логоцентризм), культуротвірних — книгоцентризм (довіра до книжного слова як правдивого, істинного), прикладних — зручність і доступність, антропологічних — людина-читач. Масовий доступ до книги, розвиток грамотності, прямий діалог читача з текстом, спонукали його до когнітивної напруженості, духовної праці, естетичних переживань, саморефлексії, і все це потужно стимулювало індивідуалізацію особистості, формування людських організованостей за критеріями ідентичності. Книгоцентризм і логоцентричні сили книги інтелектуально дисциплінували процес пізнання дійсності й самопізнання.

У цьому проявився закон кумулятивного нагромадження ефектів, соціокультурної спадкоємності: рукописна традиція передала друкованій

книзі ефект довіри — сприйняття істинності, правдивості вміщеного в ній тексту. Сформовані писемністю віру в сакральність слова, благоговіння перед книгою епоха Модерну використала для зосередження людських інтенцій на книжних знаннях, мудрості й на роботі з книгою як людиноствірною силою. Із цим пов'язана ідея книжної людини (людини книги), межові вияви якої — дивовижно начитаний, мисленево потужний Августин Блаженний і комічно одержимий книжними ілюзіями літературний герой Дон Кіхот. А між ними — особистість, яка усвідомлює читання як життєву стратегію, чинник доступу до соціальних ліфтів, чого потребувала і що ретельно підтверджувала соціальна практика Нового часу.

Гуманістичні енергії вели людину до ідеї демократії, принципу рівних можливостей, а наукові відкриття, надаючи індустрії інноваційні технології й управлінські підходи, переконували в силі знань, раціоналістичних настанов і практик. Цілком закономірно XVII–XIII ст. називають епохою ідей, яка була б неможливою без затребуваності освіти, науки, літератури, книги і читання як енергії думки.

Лінгвістичною основою манускрипної книги були давньогрецька, грецька мови й латинь. Друк неухильно витіснив їх з культурної авансцени, що було зумовлено визріванням в етнічних спільнотах національного політичного конструкту й формуванням держав на національній основі. Біблія латинською мовою цю роль виконувати не могла — потрібна була Біблія національними мовами. Читання Святого Писання мовою свого народу було не тільки осягненням Божого Одкровення, а й дивовижною радістю самоосягнення й відчуття спорідненості з людьми, які звертаються до Бога тією ж самою мовою, що й ти. Латинь, як стверджує Г. Інніс, трансливала абстрактні смисли, а національна мова зосереджувала людину на важливому для її спільноти.

Друк став імпульсом розвитку й естетичних систем, які змінювали одна одну, співіснували в одному часі, впливаючи світогляд, духовний світ мільйонів, узгоджуючи їхні очікування й поведінку. На хвилі розвитку літературних і мистецьких жанрів відбулося розмежування поезії та співу, прози й ораторства, літературної драми й театру.

Світська Список використаної літератури, освітня й наукова книжка йшли до своїх читачів літературними національними мовами, і разом із релігійними текстами, наснаженими ідеєю єдиного Бога, генерували централістську свідомість, на посилення якої все активніше працювали

стимульовані письмом і читанням централістські психотехніки. У Модерні ці явища зазнали свого розквіту, що дало підстави зарахувати до заслуг друку сприяння розвитку і національних культур, національної книжності, національних держав, ідеології та практики націоналізму (Етоні Гідденс). Ця когнітивна і соціобуттєва ситуація завершила тривалий процес виходу індивіда із племінного, общинного, цехового сприйняття світу й забезпечила усвідомлення себе частиною колективності принципів іншого типу — нації, а згодом — і суб'єктом держави. Соціоінженерну роботу друку щодо становлення європейських держав доповнював його вплив на становлення національно-політичної ідентичності — це пов'язано як із читанням Біблії, так і світських текстів національною мовою.

Читання, культивоване ним критичне мислення, пошуки справедливості в земному житті закладали основи ідеології протестантизму і реформаторських рухів, гуманізму, нарощували потік ідей та інтенцій, які готували капіталістичні інститути, стимулювали розвиток індустрії, ринку та потребу в людині промислових професій. Одночасно визрівали підприємництво та ліберальна економіка з їхньою опорою на ментально вільну, самодостатню людину — суверена власного світу. Вихід на історичну арену зарядженої на успіх цілісної, вольової людини відповідав інтересам капіталістичних держав, бо саме вона, розвиваючись і дбаючи про економічну свободу, творить сильну економіку.

Потік світських книг зосереджував людину на земному, раціоналізував свідомість, призвичаював читати великі наративи як єдність взаємопов'язаних елементів, що розширювало масштаб сприйняття світу як цілісності, розвивало здатність проникати в глибинні смисли, аналітично визначатися щодо дискурсивних ідей — усе це генерувало цінний для формування націй і національних держав централістський конструкт свідомості, робило людину логоцентричною, раціоналістичною, гуманістичною особистістю, якої світ раніше не міг знати. Цього не могли зробити смисли й емоції середньовічних компендіумів і зумовлене їхньою структурою фрагментарне читання — вони тільки готували її до нового етапу розвитку, але не в силі були його зніціювати. Така людина — продукт сукупності обставин, які сама й створювала.

Амбіції держави, яким протистояли феодальні традиції і середньовічна культура, вже не могла забезпечити адміністративна сила, набувала ваги якість людського потенціалу, що спрямувало увагу до базованих на роботі з книгою освітніх і світоглядних процесів. «Бажання

знати, — стверджує Бернар Вербер («Імперія ангелів»), — найсильніший двигун людини», саме воно наворотало її до книги. Тодішня людина ще перебувала під опікою церкви, яка, за твердженням Г. Інніса, контролює час (сенси, духовне як історичні явища), й у своїй колективності ставала сувереном держави, у віданні якої — простір. Під тиском обставин біблійне бачення цілісності світу вживалося в її свідомості з розумінням його як єдності часу і простору, що формували промислові відкриття, мореплавство, освоєння нових територій, освіта, наука і світська книга.

У Модерні успіх і добробут значною мірою залежали від знань, таланту й наполегливості, енергію яким давали освіта і книга. Така людина старалася контролювати свої емоції, діяти не на підставі спонтанних імпульсів, а раціонально, що заганяло її емоції в глибини психіки і формувало підсвідомість. І цей аспект людського життя також пов'язують із друком, передусім — із читанням.

На хвилі урбанізації в міську культуру влився великий потік сільської ментальності, общинної свідомості, які разом із необхідністю мігрантів освоюватися в промислових колективах, курсом держав на масову грамотність закладали основи масової культури, яка не бачить одиничного, а робить його частиною цілого, примушуючи людину відповідно діяти і жити. Стандартизація простору життя, яку транслювали і продукти друку, поступово робили людину споживачем масових благ, наслідки чого світ пізнав на завершенні індустріальної епохи як конс'юмеризм з усіма його проявами в медіаспоживанні.

Найбільші досягнення Модерну — гуманізм і раціоналізм — застрягли б на сектантському рівні, якби їхні ідеї не були мультипліковані й поширені в соціумі, а масова свідомість не була підготовлена до їх сприйняття й оволодіння ними. Раціональна, творча, духовна гуманістична особистість як антропне досягнення не змогла б утвердитися, якби не функціонувала розвинута медіасистема, яку центрували артефакти друку. Домінування пов'язаних із ним соціокультурних практик зумовило принципові психічні зміни, що допомогло людині відносно швидко вписатися в нові соціокультурні параметри. Людина повинна була пройти гігантський шлях, щоб самосвідомість було визнано її ключовою якістю. На філософському рівні це осягнув у Новому часі Іммануїл Кант.

Життєво активна, успішна у своїй справі людина-читач стала центром культурного простору, книга і бібліотека — центром її інтересів.

Гуманістичній особистості і тоді не завжди було затишно: монополізація, тиск великих систем, тоталітарні ідеології розщеплювали її світ, породжували нові драми, але в неї вже була сформована читанням кумулятивна пам'ять, яка давала розуміння, що вона не перша в історії бореться і страждає, й давала впевненість, що перемагають сильні духом і розумом.

Подальший розвиток медіасистеми Модерну відбувався на основі трансформації технологій і продуктів (фотографія) друку або його інтегрування відповідно до технологічних можливостей індустріальної епохи з долученням потенціалу медій недрукарського типу (кіно, радіо, телебачення). Індустріальну епоху медіасистема завершувала типологічно розгалуженою, технологічно багатоманітною, з потужним потенціалом вростання в нові комунікаційні реалії.

Їхній розвиток іноді стимулював увагу до продуктів друку, іноді забирав її від них, а загалом поставив друк перед загрозою маргіналізації й навіть зробив об'єктом докорів як «тоталітарній системі». На цій лінії не тільки розгорталася медіаконкуренція, а й спалахували символічні «війни» між типами і поколіннями медіа, що спрацювало підставою для Г. Інніса асоціювати протистояння між книжною і газетною традиціями з характером Першої світової війни, між газетною традицією і радіо — з подіями Другої. У такому контексті можна наважитися на думку, що третю світову війну — інформаційну, гібридизовану — означають фейк, бот, проти яких усе важче стояти логоцентричним продуктам і медійним технологіям правди. Універсальний витвір друку, яким є книга, за таких обставин незамінна у формуванні системних структур особистості; у розв'язанні ситуативних завдань вона поступається оперативним медіа, і в цьому також спрацьовує закономірність її розвитку.

Висновки. У людській історії Модерн остаточно соціалізував людину, завершив шлях її самоусвідомлення, ставлення до індивіда як до самості, індивідуальності, врівноважив її символічний світ, збагатив духовність і розвинув ціннісну систему. Цю лінію започаткували мова, письмо і читання як чинники розвитку її сутнісних сил людини. Модерн сформував культ знань, розуму, раціональності, цілісних систем, «створив /.../ можливість взаєморозуміння» великих людських колективів (М. Кундера), вписав людину в економічні процеси як активного гравця, навчив бачити віддалені цілі й відповідно жити. Його антропне надбання — самодостатня, самосвідома, творча, гуманістична

й раціоналістична, рефлексивна особистість. Її ще називають людиною друку, людиною книги, бо вона стала такою завдяки суспільним процесам, що їх символізував друк, і в безпосередній роботі над його артефактами. Книжне читання і соціальна практика в Новому часі довершили формування її сутнісних властивостей. Книга як монадна соборна система дала людині засоби формування переконань, знань, когнітивної впевненості, рекурсивного мислення і, попри всі драми й трагедії на цьому витку історії, втрималася у своєму часі й вийшла на новий горизонт буття людського світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Байзелл Шон*. Щоденник книгаря. Київ: Наш формат, 2019. 304 с.
2. *Гейман Н.* «Почему наше будущее зависит от библиотек, чтения и фантазии». URL: <http://www.raionka.ru/news/item/1755-nil-gejman-rochemu-nashe-budushchee-zavisit-ot-bibliotek-chteniya-i-fantazii> (дата звернення: 18 жовтня 2019).
3. *Гуревич С.* Философская антропология : учеб. пособие. 2-е изд., стер. М.: Омега-Л, 2010. 607 с.
4. *Засурский И.* Перед тем, как умереть, медиа всегда достигают своего самого высшего уровня зрелости. Режим доступа : http://www.chaskor.ru/article/ivan_zasurskij_pered_tem_kak_umeret_media_vsegda_dostigayut_svoego_samogo_vysshego_urovnya_zrelosti_37097 (дата звернення: 18 жовтня 2019).
5. *Карьер Ж.-К.* Не надейтесь избавиться от книг! / Жан- Клод Карьер, Умберто Эко ; интервью Ж.-Ф. де Тоннака ; пер. с франц. и примеч. О. Акимовой. СПб. : Симпозиум, 2010. 336 с.
6. *Кримський С. Б., Павленко Ю. В.* Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 316 с.
7. *Мак-Люен М.* Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги. 3-тє вид. Київ: Ніка-Центр, 2011. 392 с.
8. *Маклюэн Г. М.* Понимание медиа: Внешнее расширение человека. М.; Жуковский: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2003. 464 с.
9. *Мангуэль А.* История чтения. Екатеринбург: У-Фактория, 2008. 381с.
10. *Парандовський Ян.* Алхімія слова. Київ: Дніпро, 1991. 374с.
11. Публікація // Словник української мови :[в 11т. / Акад. наук Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні : редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1977. Т.8. 708 с.

REFERENCES

1. Bajzell Shon. Shhodenny'k kny'garya [Book diary]. Ky'yiv: Nash format, 2019. 304.
2. Gejman, N. Pochemu nashe budushhe zavy'sy't ot by'bly'otek, chteny'ya y' fantazy'y' [Why our future depends on libraries, reading and fantasy]. Retrieved 10 November 2019 from: <http://www.raionka.ru/news/item/1755-nil-gejman-pochemu-nashe-budushchee-zavisit-ot-bibliotek-chteniya-i-fantazii>
3. Gurevy'ch S. (2010). Fy'losofskaya antropology'a : uchebnoe posoby'e [Philosophical Anthropology: a Textbook]. Moskva: Omega-L, 607.
4. Zasursky'j, Y'. Pered tem, kak umeret', medy'a vseгда dosty'gayut svoego samogo vy'sshego urovnya zrelosty'. Retrieved 10 November 2019 from: http://www.chaskor.ru/article/ivan_zasurskij_pered_tem_kak_umeret_media_vsegda_dostigayut_svoego_samogo_vyshego_urovnya_zrelosti_37097.
5. Kar'er, Zh.-K. (2010). Ne nadejtes' y'zbavy't'sya ot kny'g! [Do not hope to get rid of books!]. Spb. : Sy'mpozy'um, 336.
6. Kry'ms'ky'j, S. B., & Pavlenko, Yu. V. (2007). Cy'vilizacijny'j rozvy'tok lyudstva [Civilizational development of mankind]. Ky'yiv: Feniks, 316.
7. Mak-Lyuen, M. (2011). Galakty'ka G'utenberg'a: Stanovlennya lyudy'ny' drukovanoyi kny'gy' [Gutenberg Galaxy: Becoming a Man of the Book]. Ky'yiv: Nika-Centr, 392.
8. Maklyuæn, G. M. (2003). Pony'many'e medy'a: Vneshnee rasshy'reny'e cheloveka [Understanding Media: Human Extension]. Moskva; Zhukovskyy': KANON-press-Cz; Kuchkovo pole, 464.
9. Manguel', A. (2008). Y'story'ya chteny'ya [Reading history]. Ekaterynburg: U-Factory'ya, 381.
10. Parandovs'ky'j, Yan. (1991). Alximiya slova [The alchemy of the word]. Ky'yiv: Dnipro, 374.
11. Publikaciya. Slovny'k ukrayins'koyi movy' [Publication. Dictionary of the Ukrainian Language]. Ky'yiv: Naukova dumka, 1977, 8, 708.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019.

Received 19.11.2019.